

כל המוסיף גורע?

מפורסמים הם דברי האמוראים בבבלי (סנהדרין כט, א):

אמר חזקיה מניין שכל המוסיף גורע - שנאמר... אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו.

רב משרשיא אמר: מהכא אמתים וחצי ארכו.

רב אשי אמר: עשתי עשרה יריעת.¹

דברי חזקיה מתייחסים כמובן לסיפור האכילה מעץ הדעת אשר סופו ידוע. אולם, חזקיה לא ציין כיצד רואים שהמוסיף גורע, שהרי חטאם של האישה ושל האדם היה בעצם האכילה מעץ הדעת ולא בכך ששינו את נוסח הציווי. אמנם, האישה הוסיפה על הציווי באומרה שאלוקים אסר גם את הנגיעה בעץ, אך דומה שאין זה עיקר חטאה אלא דבר שערער את אמונתה והיווה את הגורם לחטאה.² רש"י בפירושו לתלמוד על אתר ביאר את דברי חזקיה:

ולא תגעו בו - הקדוש ברוך הוא לא הזהירם על הנגיעה, ומתוך תוספת - גירעו, שדחף הנחש את חוה על האילן עד שנגעה בו, אמר לה: ראי שאין מיתה על הנגיעה, אף על האכילה לא תמותי.

דבריו של רש"י בפירושו לתלמוד מפורשים יותר מדבריו בפירושו לתורה:³

הוסיפה על הציווי, לפיכך באה לידי גרעון, הוא שנאמר אל תוסף על דבריו.

דברים אלה של רש"י מתבססים על דברי המדרש בבראשית רבה:⁴

1. הדוגמאות שהביאו שני האמוראים האחרים, רב משרשיא ורב אשי הן דוגמאות בתחום הלשוני ומעלות חיוך על שפתי הלומדים. זכורני שכך ניסחתי עבור תלמידי את החידה: מהו המספר (שם המספר) שאם נוסיף לו אות יקטן באחד (עשתי עשר) ומהו המספר שאם נוסיף לו אות יקטן פי מאה (מאתים) מתיים-אמתים).
2. בציווי בבראשית ב, טז נאמר: "ומפרי העץ...לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות". אך לא צוין בו איסור נגיעה.
3. בראשית ג, ג. כאן לא ציין רש"י מהי התוספת.
4. בראשית רבה (וילנא) פרשת בראשית פרשה יט סימן ג.

ומפרי העץ אשר בתוך הגן וגו' ולא תגעו בו הדא הוא דכתיב אל תוסף על דבריו פן יוכיח בך ונכזבת,

תני ר' חייא שלא תעשה את הגדר יותר מן העיקר שלא יפול ויקצץ הנטיעות, כך אמר הקדוש ברוך הוא כי ביום אכלך ממנו וגו', והיא לא אמרה כן, אלא אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו כיון שראה אותה עוברת לפני העץ נטלה ודחפה עליו, אמר לה הא לא מיתת, כמה דלא מיתת במקרביה, כן לא מיתת במיכליה.

נבחין שהמדרש איננו מייחס תוספת לדבריו של הנחש. הלא כבר בשעה שפנה הנחש לאישה, אמר לה: "אף כי אמר אלקים לא תאכלו מכל עץ הגן",⁵ ויש בכך תוספת על האיסור, שהרי אלקים אמר: "מפרי עץ הגן אכל תאכל".⁶ רבי חייא במדרש מלמד שהגדר הפך לעיקר וזה אשר הוביל לקיצוץ בנטיעות. האישה היא שהציבה את הגדר ועשתה ממנו את העיקר, ומתוך כך באה לידי גירעון כשהוסיפה על הציווי.⁷ לפי המדרש, חלקו של הנחש בסיפור איננו דווקא

5. בראשית ג, א. ראו רד"ק על אתר שנתחבט בניסוחו של דברי הנחש בתורה. בדרך כלל המילים "אף כי" מציינות קל וחומר (ראו למשל: הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה אשר בניתי, וכן איוב טו, טו-טז: "הן בקדשיו לא יאמין... אף כי נתעב ונאלח..."). תורף דבריו הוא שאין האמירה "אף כי אמר אלקים לא תאכלו מכל עץ הגן" תחילת דברי הנחש. מסתבר שדין ודברים קדמו לכך ומתוך כך אמר הנחש: "אני רואה שהקב"ה שונא אתכם אף על פי שהגדיל אתכם משאר היצורים שלא יעשה לכם מעלה כך וכך, וכל שכן שאמר אליכם שלא תאכלו מכל עץ הגן...". הרד"ק טוען שכך הוא מנהג הכתוב: "הניח ראשי הדברים ולקח סופם".

6. לא זו בלבד שלא נאסרה האכילה מכל עץ הגן, אלא שניתן למצוא בדברי אלקים אפילו מצווה. ראו רבנו בחיי על התורה: "על דרך הפשט הוזהר אדם בכאן בשתי מצות, מצות עשה ומצות לא תעשה: מצות עשה, מכל עץ הגן אכל תאכל, מצות לא תעשה, ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו". אלא שזו אומנותו של נחש שהגדיל בפני האישה את האיסור והצניע את ההיתר. זאת עשה תוך שגם הוא הוסיף על הציווי ואף הוא גרע. ראו מאמרו של ד' פורטנוי: 'אומנותו של נחש' על דמות הנחש במקרא, מורה דרך ב', תשס"א, עמ' 17-37.

7. ראו אבות דרבי נתן נוסחא א פרק א: "איזהו סייג שעשה אדם הראשון לדבריו הרי הוא אומר ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות. לא רצה אדם הראשון לומר לחוה כדרך שאמר לו הקדוש ברוך הוא, אלא כך אמר לה ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמותון". הדברים הללו מתמיהים. אמנם נאמר: "ויצו ה' אלקים על האדם לאמר" (ולא נאמר על האדם ועל האישה), אולם ידועים דברי הרמב"ן

בתוספת ובסילוף דברי אלקים בפתח דבריו: "אף כי אמר אלקים וכו' ", אלא כשדחפה ואמר לה: "הא לא מיתת", וכו'.

יש מקום לעיין בדברי רש"י בפירושו לתורה. אם רצה ללמדנו את חומרת האיסור של כל תוסף, היה מקום להשתמש בפסוקים בספר דברים שבהם אנו עוסקים, שכן פסוקים אלה מלמדים בצורה מפורשת על האיסור להוסיף או לגרוע במצוות התורה.⁸

נראה לי להשיב כך: הפסוקים בתורה שמדברים על מצוות כל תוסף וכל תגרע, אינם מלמדים בהכרח שהמוסיף גורע אלא שאין להוסיף ואין לגרוע. לא כן הפסוק במשלי: "אל תוסף על דבריו פן יוכיח בך ונכזבת". כאן צוין מהי התקלה, מהו הקלקול שבתוספת, "פן יוכיח בך ונכזבת". גם ההקשר בספר משלי מסייע לביאור זה. בסמוך נאמר: "כל אמרת אלוה צרופה מגן הוא לחוסים בו". (משלי ל, ה). היינו, דברי אלוהים מדויקים הם ושלמים ואין לפגוע בהם, לפיכך "אל תוסף על דבריו".⁹

עיקר עיונינו יוקדש למצוות כל תוסף וכל תגרע כפי שהן מופיעות פעמיים בתורה. פעם בפרשת ואתחנן ופעם שנייה בפרשת ראה. ננתח את שני המקורות

בראשית ג, יג: "וטעם מה זאת עשית - לעבור על מצותי, כי האשה בכלל אזהרת אדם, כי היתה עצם מעצמיו בעת ההיא, וכן היא בכלל העונש שלו". והנה במדרש אבות דרבי נתן תלה את הקלקלה כבר בדברי אדם הראשון. אמנם נראו שכוונתו לטובה הייתה. רצה להוסיף גדר ואיסור, אך בסופו של דבר בא לידי גירעון. ראו גם אדרת אליהו בראשית ג, ג: "הוסיף לה אדם הראשון סייג לדבר... והוא לתוספת זהירות ותלתה באמירת אלקים". כאמור, בבבלי ובמדרש מייחסים את התוספת ואת הגירעון לאישה ולא לאדם או לנחש.

8. נ' ליבוביץ, בגיליונות לפרשת השבוע תש"ד, הביאה את שאלת כמה מפרשני רש"י על פירושו: למה הביא פסוק ממשלי כראיה לדבריו ולא הביא את דברי התורה בדברים ד, ב? בספרה, עיונים לפרשת השבוע (ההסתדרות הציונית העולמית המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, ירושלים, תשל"ג, עמ' 20) הציגה את השאלה בניסוח אחר: "למה לא הביא רש"י (ואף לא מקורו) פסוק מן התורה לראיה כגון דברים ד, ב או יג א והביא ממרחק לחמו ממשלי". נשים לב לניסוח המדויק והיפה של נחמה: "הביא ממרחק לחמו". הפסוק: "אל תוסף על דבריו" (משלי ל, ו), מופיע ממש בסמוך למזמור אשת חיל, שבו נאמר: "היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה" (משלי לא, יד).

9. ראו רש"י בפירושו למשלי (ל, ו): "פן יוכיח בך ונכזבת - יוכיח על פניך שע"י תוספתך אתה בא לידי עבירה וכל שכן אם תגרע". בדומה לכך בדברי אבן עזרא לפסוק ה שם: "כל אמרת אלוה צרופה - כעניין אמרות ה' אמרות טהורות והם המצוות הצרופות כזהב המזוקק ובהם חכמת יראת השם ואין ראוי להתעסק בזולתה, על כן אל תוסף על דבריו... כענין לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו".

ונעמוד גם על ההקשר שבו מופיעים הציוויים. בסופו של המאמר נעסוק גם בטעם האיסור.

בתחילת עיונינו נציג את שני המקורות מספר דברים:¹⁰

<p>(א) ועתה ישראל שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות למען תחיו ובאתם וירשתם את הארץ אשר ה' אלקי אבתיכם נתן לכם: (ב) לא תספו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו לשמר את מצות ה' אלקיכם אשר אנכי מצוה אתכם: (ג) עיניכם הראות את אשר עשה ה' בבעל פעור כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו ה' אלקיך מקרבך: (ד) ואתם הדבקים בה' אלקיכם חיים כלכם היום:</p>	<p>[א]</p>
<p>דברים יב (כט) כי יכרית ה' אלקיך את הגוים אשר אתה בא שמה לרשת אותם מפניך וירשת אתם וישבת בארצם: (ל) השמר לך פן תנקש אחריהם אחרי השמדם מפניך ופן תדרש לאלהיהם לאמר איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני: (לא) לא תעשה כן לה' אלקיך כי כל תועבת ה' אשר שנא עשו לאלהיהם כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם: פרק יג (א) את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אתו תשמרו לעשות לא תסף עליו ולא תגרעו ממנו</p>	<p>[ב]</p>

נבאר תחילה את המקורות בקצרה. חלק מהשאלות שאציג משותפות לשני המקורות וחלק ייחודיות לאחד מהם.

מקור [א]

משה מצווה את ישראל לשמור את מצוות ה' את החוקים ואת המשפטים. הם מצווים שלא להוסיף ולא לגרוע. בתוך הקשר זה מצוי גם אזכור היסטורי של עובדי בעל פעור וגורלם: "כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו ה' אלקיך מקרבך".

10. לשם הנוחות דברים ד, ב יוגדר כמקור [א], ודברים יג, א יוגדר כמקור [ב]. הבאתי בשני המקורות את ההקשר הנרחב.

מקור [ב]

בפתח נאום המצוות של משה נאמר: "את כל הדבר אשר אנוכי מצווה... אותו תשמור לעשות לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו".¹¹

השאלות והנושאים שבהם אדון הם:

א. ההקשר¹² - מקור [א]: מה מקומו של הציווי "לא תוסיפו על הדבר" בתוך נאומו של משה והאזכור ההיסטורי של חטא בעל פעור?
מקור [ב]: מה מקומו של הציווי? האם הוא קשור לסיומו של פרק יב או שמא הוא פתיח לפרק יג?

ב. הסגנון והתחביר - מקור [א]: התחביר של מקור זה קשה להבנה. מה הקשר בין שני חלקי הפסוק? בחלק הראשון נאמר האיסור "לא תוסיפו... ולא תגרעו", אך כיצד הוא קשור לחלק השני: "לשמור את מצוות ה' אלקיכם". האם זהו ציווי נוסף, נימוק?

ג. כפל הציווי בשני מקומות - מדוע מופיע ציווי זה פעמיים? האם יש הבדל בין שני המקורות? כיצד נסביר את העובדה שציוויים אלה מופיעים אך ורק בספר דברים?

ד. שאלה מהותית - מדוע אין להוסיף? תינח שאין מקום לגרוע, שהרי אתה מפחית מציווי של ה', אולם מדוע לא נאמר את העיקרון: "שבכלל מאתיים מנה"¹³ ואם הוספתי לא גרעתי. אדרבה שמא נאמר: "כל המוסיף מוסיפין לו מן השמים"¹⁴?

אגש עתה להשיב על השאלות שהצגתי ואשתדל לענות עליהן, על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון.

א. שאלת ההקשר**מקור [א]**

11. לא אדון כרגע בשאלת מיקומו של הפסוק הראשון בפרק יג. האם הוא פתיחה לפרק יג או שמא הוא מהווה סיום לפרק יב וכך נוטה דעתו. אקדיש לכך דיון קצר בגוף המאמר לקמן.

12. ראו א' רוזנבלום, "איסור בל תוסיף לאור הקשרו בתורה", שמעתיין 163, תשס"ו, עמ' 43-37.

13. בבלי בבא קמא עד, א.

14. ראו בבלי ביצה טז, א.

הקשרו של מקור [א] הוא בדברי האזהרה והעידוד של משה לעם ישראל לשמור את מצוות ה'. במקור זה מזכיר משה את חטא בעל פעור. ייתכן שדברי משה מכוונים כנגד תפיסה מוטעית של חוטאים מקרב עם ישראל. חוטאים אלה עלולים היו להורות היתר לעצמם ולומר: עבודתה של עבודה זרה מעין זו היא ביזוי עבודה זרה ומשמשיה. לפיכך, אין זו בלבד שאינני עובד עבודה זרה ואינני עובר על מצוות ה', אלא שבכך אני אף מבטל את העבודה הזרה.¹⁵ מתוך כך יתיר אדם לעצמו לפעור לבעל. על כך מזהירה התורה: "לא תוסיפו על הדבר". אל תתחכם ותוסיף על מצוות ה'.¹⁶

גם האברבנאל (דברים ד, ב) התייחס להקשר שבו מופיע הציווי במקור [א] וכך כתב: רוצה לומר שהמצוות הן אלהיות שהן מה', עם היותו עליו השלום הוא השליח בהן. והביא ראייה בדבר מענין בעל פעור שראו בעיניהם והוא, שכל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו השם יתברך.

כלומר, משה מדגיש בפתח דבריו שדברי התורה הם דבר ה' (על אף שאומר להם משה: "אשר אנכי מלמד אתכם לעשות"), והראיה לכך היא השמדת ההולכים אחרי בעל פעור.

רבי אפרים מלונשיץ (בפירושו כלי יקר, שם), כינה את האדם החושב מחשבות כעין אלה "חסיד שוטה", מחשבה שעלולה להובילו לחטא בעבודה זרה ממש. ואלו מקצת דבריו:

15. ראו משנה עבודה זרה ד, ה: "כיצד מבטלה קטע ראש אזנה ראש חוטמה ראש אצבעה פחסה אף על פי שלא חיסרה בטלה. רקק בפניה השתיין בפניה גררה וזרק בה את הצואה הרי זו אינה בטילה מכרה או משכנה רבי אומר ביטל וחכמים אומרים לא ביטל". ומעניינים הדברים ביותר, שהרי אם קטע ראש אזנה ביטלה ואילו אם נהג בה מנהג של ביזוי וגנאי כגון שזרק בה את הצואה וכדומה – הרי זו אינה בטלה. ראו בהקשר זה את דברי ברטנורא על אתר: "אינה בטילה – דלפום שעה רתח עלה, והדר פלח לה". (אמנם מבזה הוא אותה, אך זה לפי שעה ועשוי הוא לחזור ולעובדה ולכבדה). זו עשויה להיות מחשבתו של הישראל העובד לבעל פעור – הרי אני מבזה אותה בעבודה זו ואין אני עושה זאת לשם עבודה זרה. כנגד זה אמר משה: "עיניכם הרואות... כי כל האיש אשר הלך... השמידו ה' אלקיך מקרבך".

16. ראו כך עולה מביאורו של הגר"א באדרת אליהו (דברים ד, ג): "עיניכם הראות וגו' הוא טעם על לא תספו כי עיניכם הרואות שאתם חשבתם עבודת בעל פעור לבזוי וביטול עבודה זרה ודמיתם להוסיף מה שלא נצטויתם. אבל בזה כבדתם כמו שאמרו ז"ל: "ויצמד" כמו צמידים שהוא תכשיט כי זה הוא עבודתה וכבודה על כן צוה לכם ה' לא תספו על הדבר".

ויש אומרים שסיפור לא תוסיפו נמשך אל ענין פעור, שכל חסיד שוטה סובר שמצוה קעביד לבזותו ועובר על לא תוסיפו וסוף שבאו לידי גרעון כי השתחוו לאלהיהן. וקאי על מה שאמר ונשב בגיא מול בית פעור, ועל זה אמר כמביא מופת על זה ואמר עיניכם הרואות את כל אשר עשה ה' בבעל פעור בעובד לפעור כי הוא בעל לאותה עבודה.

בהמשך דבריו קשר בעל הכלי יקר את נאומו של משה ואת אזכור איסור בל תוסיף לחוויותיו האישיות של משה. משה רבנו ראה בעצמו שאין מקום והיתר להוסיף על ציוויו של הקב"ה. הוא נצטווה לדבר אל הסלע והיכה עליו, הוסיף ובכך בא לידי גרעון. לפיכך אומר משה לישראל "לא תוסיפו"¹⁷:

ואולי סמך ענין זה לכאן כי זהו מעין חטאו של משה כי הוא הוסיף בהכאת הסלע ובהוספה בא לידי גרעון באמונה. לכך נאמר ועתה ישראל שמע אל החוקים מהו ועתה וכי קודם זה לא היה להם לשמוע אל החוקים אלא ועתה קאי על גמר גזירתו שהזכיר לפני זה והמשיך הסיפור אל מאמר לא תוסיפו.

סבורני שניתן לומר דרך רמז. בתחילה מבקש משה מה': "אעברה נא ואראה", ואלוקים מצידו אומר לו: "רב לך אל **תוסיף דבר** אלי עוד..." האם אין אלו ממם דברי התורה: לא תוסיפו... על הדבר..."¹⁸.

מקור [ב]

על פי חלוקת התנ"ך לפרקים, פסוק א פותח את פרק יג, שהמשכו בפרשיית נביא המסית לעבודה זרה, בן משפחה שמסית לעבודה זרה וכן עיר הנידחת, שהודחו יושביה לעבוד עבודה זרה. האם אכן חלוקה זו מתאימה מבחינה תוכנית, או שמא פסוק זה מתאים יותר לסיים בו את פרק יב?¹⁹ דומה שאכן האפשרות השנייה מתאימה יותר. בסופו של פרק יב ישנה אזהרה שלא להמשיך אחר עובדי עבודה זרה וחוקותיהם: "לא תעשה כן לה' אלקיך". אם

17. ראו בהקשר זה את דברי רבי חיים בן עטר בפירושו אור החיים למקור [א]: "ואמר לא תוסיפו, פירוש מה שאני אומר לכם שמע אל החקים וגו' למען תחיו ובאתם תנאי הוא הדבר שלא תוסיפו וגו' שאם יוסיפו כדרך שעשה הוא במעשה הסלע לא יבואו וגו' כדרך שנגזרה עליו גזירה בשביל זה".

18. לשון אחרת. משה רבנו הוסיף לדבר ונאמר לו רב לך אל **תוסיף**. מכאן הפניה אל העם, לא **תוסיפו על הדבר**.

19. בעניין חלוקת התנ"ך לפרקים, ראו: שמואל הכהן וינגרטון, סיני מב, תשי"ח; מ' בן ישר, מורשת יעקב ד', תש"ן, עמ' 53-58; י' אייזנברג, מכלול י"ג, תשנ"ז, עמ' 15-24.

כן אך טבעי הוא שיבוא פסוק שיצווה לשמור את מצוות ה' בהקפדה ובדקדקנות.²⁰
 כעין זאת מצאתי בדברי הספורנו למקור [ב]:

כי אולי תוסיף דבר נמאס אצלו יתברך כמו שיהיה אם תרצה להוסיף מיני עבודות לאל יתברך שלפעמים תהיה העבודה הנוספת דבר נמאס אצלו יתברך כמו שריפת הבנים.

ניכר שהספורנו קושר זאת לפסוקים לעיל. אל תאמר: "איכה יעבדו הגויים... ואעשה כן גם אני". אתה צוית לשמור את מצוות ה'. אתה עם ישראל, לא כן נתן לך ה' אלקיך,²¹ ולפיכך אל תוסיף ואל תגרע. גם החלוקה לפרשיות פתוחות וסתומות מורה כן. פסוק ב בפרק יג הוא תחילת עניין חדש, וגם הפתיחה בו נראית כנושא חדש: "כי יקום בקרבך" (יג, ב) ואחר כך "כי יסיתך אחיך" (יג, ז) ולבסוף "כי תשמע באחת עריך" (יג, ג). נוטה אני אפוא לומר שמקומו של הציווי: "את כל הדבר... לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו" הוא חתימה של הפרשיה הקודמת ולא כפי שחילקה החלוקה הנוצרית.

ב. תחביר הפסוקים וסגנונם

מבנהו התחבירי של הפסוק במקור [א] תמוה, "לא תוסיפו... ולא תגרעו ממנו לשמור"!? אחדד את השאלה: במקור [ב] אנו מוצאים: "את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אתו תשמרו לעשות לא תסף עליו ולא תגרע ממנו". כאן התחביר מובן. ישנו ציווי לשמור את מצוות ה' (את כל הדבר) ולפיכך... לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו. אך במקור [א] הציווי מתחיל במילים: "לא תוסיפו... ולא תגרעו ממנו", ומה יחסה של צלע זו של הפסוק לצלע השנייה: "לשמור את מצוות ה' אלקיכם"?

לא מצאתי התייחסות רבה אצל המפרשים לקושי זה, אך מבין השיטין ניתן למצוא אצל כמה מהם פתרונות אפשריים לסגנון ולתחביר החריג.

20. ראו רד"צ הופמן למקור [ב]: "המפרשים מתחלקים בדעותיהם אם פסוק זה הוא סיום הפרשה הקודמת או פתיחת הפרשה הבאה. מתוך השוואה עם הפסוק יב, כה, שהוא סיום פרשה שלמה, נראה כי גם פסוק זה הוא סיום. אבל בעיקר תכריע עבורנו קבלת רבותינו זכרונם לברכה, המייחסים פסוק זה כסיום לפרשה הקודמת. כוונת הכתוב הראשונה היא לאסור עלינו את עבודת ה' כדרך שהגוים עובדים לאלהיהם, כי עלינו לעשות רק מה שנצטוונו בתורה הקדושה, לא להוסיף עליה ולא לגרוע ממנה. אך רבותינו למדו בצדק מכאן, כי אסור לשנות שום מצוה על ידי תוספת או גרעון...".

21. על פי דברים יח, יד.

רבנו סעדיה גאון הוסיף מילים מתווכות בין שני חלקי הפסוק: "לא תוסיפו על הדבר... אלא שמרו". לשיטתו, הפסוק ייקרא כך - לא תוסיפו ולא תגרעו, אלא שמרו.²²

לבעיית התחביר התייחס גם הספורנו. הוא צרף את המילים "ולא תגרעו ממנו לשמור". זאת שלא על פי טעמי המקרא. במקום לקרוא: "לא תוסיפו על הדבר... ולא תגרעו ממנו", ביאר הספורנו: "לא תגרעו ממנו לשמור". היינו, אל תזלזל בשמירת המצווה כפי שניתנה. אם תכניס לתוך המצווה האלוקית את מחשבותיך ודעתך, עלול אתה לגרוע. משמעות דבריו היא: אפילו אם בדעתך לשמור, דע לך שאין להוסיף ואין לגרוע ממצוות ה'²³.

ייתכן שניתן לקרוא את הפסוק כך: לא תוסיפו על הדבר ולא תגרעו ממנו, גם אם כוונתכם לשמור את מצוות ה'. היינו, אל תחשוב שמצוות ה' זקוקות לתוספת או לגירעון. הן דבר ה' וכל תוספת וגרעון שבאים מצידו של האדם למצווה האלוקית, אין היא שמירה על דבר ה' אלא הפרת מצוותו.

ג. היחס בין שני המקורות

כבר ציינו שהציווי בל תוסיף ובל תגרע מופיע פעמיים בתורה.²⁴ יש לשאול מדוע דווקא בספר דברים ומדוע בהקשרים אלה? כמו כן, מה היחס בין שני המקורות? אציב את הציוויים זה מול זה בטבלה.

[א] דברים ד, ב	[ב] דברים יג, א
----------------	-----------------

22. קצת קשה לקבל פירוש זה כי עיקר חסר מן הספר. לא נאמר בדרך ציווי: שימרו, אלא ל+ מקור נטוי (לשמור) ראו גם רד"צ הופמן בפירושו למקור [א]: "לשמור - כלומר, כשאתם שומרים מצות". מדבריו נראה ששיעורו של הפסוק כך הוא: לא תוסיפו על הדבר... ולא תגרעו ממנו כשאתם שומרים את מצוות ה'. אך גם פירוש זה קצת דחוק.

23. כך לשונו של הספורנו: "ולא תגרעו ממנו לשמור - ולא יחשוב החושב שכאשר תסור סבת האיסור אצלך לא יהיה חטא לגרוע כמו שחשב שלמה המלך אני ארבה ולא אסור אני ארבה ולא אשוב ונכשל (בבלי סנהדרין כא ע"ב)". יש לצרף לכאן את דברי עולא בבבלי עבודה זרה לה ע"א: "כי גזרי גזירתא במערבא, לא מגלו טעמא עד תריסר ירחי שתא, דלמא איכא איניש דלא ס"ל ואתי לזלולי בה". הדברים קשורים קשר הדוק לסוגיית חיפוש טעמים למצוות. ראו סקירה יפה בחיבורו של ד"ר שאול רגב, טעמי המצוות במחשבה היהודית, בר אילן, רמת גן.

24. חזרה על ציוויים היא דבר שכיח מאד בתורה ובפרט בספר דברים, משנה תורה. אולם הימצאותו של ציווי זה פעמיים בלבד בתורה ושתיהן בספר דברים מצריכה בירור ועיון.

<p>את כל־הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אתו תשמרו לעשות לא־תסף עליו ולא תגרע ממנו:</p>	<p>לא תספו על־הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו לשמר את־מצות ה' אלקיכם אשר אנכי מצוה אתכם:</p>
---	---

הדמיון בולט לעין וסומן באותיות מודגשות. יחד עם זאת ניתן למצוא כמה הבדלים מהותיים:

1. במקור [א] הציווי בלשון רבים ובמקור [ב] בלשון יחיד.
 2. במקור [א] האיסור מופיע תחילה (לא תוסיפו) ואחר כך לשמור את מצוות ה'.
 3. עניין הציווי על המצוות מופיע למעשה שלש פעמים במקור [א] ופעם אחת בלבד במקור [ב].
- נראה לי שבכל זאת רב המשותף על השונה ולפיכך יש לשאול מה טעם ראתה התורה לחזור על ציווי זה בשני מקומות בספר דברים ובהקשר שבו הם מצויים. רבי חזקיה בר מנוח התייחס לכפילות זו (חזקוני בפירושו למקור א):

תשובה היא על מיני ישראל שפקרו על התלמוד ואמרו: איך הוסיפו חכמי ישראל כמה דברים בתלמוד שאינם בתורה הרי כתיב: "לא תוסיפו עליו ולא תגרעו ממנו", ימחו מספר החיים. הרי תשובה לדבריהם שהרי לשון זה אינו רק בשני מקומות שבתורה ואינו אלא גבי אלוהות ויראה, כלומר אין לך להוסיף בתורה על יראת ה' יראה אחרת ולא לגרוע מיראתו... אבל במצוות דעלמא לא הזהיר הקב"ה שלא להוסיף כדי לעשות סייג וגדר לתורה.

מדבריו אנו למדים שאדרבה, העובדה שהאיסור מופיע בשני מקומות בתורה בלבד וגם בהם בהקשר מאד מסוים, אלוהות ויראה (של עבודה זרה), מאפשרת לצמצם את האיסור. אין לירא אלוהות אחרת פרט לאלהותו של ה'. בין השיטין ניכרת גם מתקפתו כנגד הפוקרים, מיני ישראל שהתריסו כנגד חכמי ישראל. אם ישאל השואל ויתריס: כיצד הוסיפו חכמים מצוות דרבנן על מצוות התורה והרי נאמר לא תוסיפו? תשובתו בצידו - אין איסור להוסיף מצוות שתוקפן מדברי חכמים. יש איסור להוסיף מצוות דאורייתא וכן להוסיף יראה על יראת ה' ואלוהותו. ואנו נרחיב ונאמר: אין גם איסור לחכמים לתקן תקנות ולגזור גזרות, אלא אדרבה זהו תפקידם.²⁵

עוד הוסיף החזקוני:

25. "ושמרו את משמרת־י - עשו משמרת למשמרת־י" (בבלי מועד קטן ה, א).

וכתיב לאלתר עיניכם הרואות את אשר עשה ה' בבעל פעור ובפרשת ראה לא תוסף עליו ולא תגרע וכתיב לעיל בסמוך כי גם את בניהם ואת בנותיהם... אבל במצוות דעלמא לא הזהיר הקב"ה שלא להוסיף כדי לעשות סייג וגדר לתורה.²⁶

אין פירושו של דבר שבשאר המצוות אין איסור בל תוסיף ובל תגרע, אלא שהתורה הקפידה דווקא כאשר מדובר בתוספת יראה על יראת ה' (עבודה זרה). כל תוספת שאיננה באה לשנות את מצוות ה' ונועדה לשמור את הקיים, לא זו בלבד שאיננה אסורה, אלא שהיא מצווה. ברוח זו פירש גם רבנו בחיי (בפירושו למקור א):

אבל מה שתקנו רבותינו ז"ל והגדרים והסייגים שלהם אין זה נקרא תוספת, כי לא באו אלא לשמור את העיקר, כמו שעושים לכרם גדר סביב כדי שישתמר הכרם וכעניין שאמר: לך לך אמרין נזירא, סחור סחור, לכרמא לא תקרב. אדרבה העובר על גדיהם ותקנותיהם עובר על לאו "דלא תסור מן הדבר", וכן צוותה התורה: "ושמרתם את משמרת... עשו משמרת למשמרתי."

ובדרך צחות אוסיף גם אני. אמנם נאמר: "לא תוסיפו על הדבר ולא תגרעו ממנו" אך באותה תורה נאמר גם: "לא תסור מן הדבר". במקביל לאיסור להוסיף, ישנו ציווי לשמוע לדברי חכמים שתקנו תקנות וגזרו גזירות כדי לשמור את גוף האיסור והמצווה.

פרשנים אלה לא התייחסו להבדלים שבין שני המקורות, אלא לעצם הופעתו של האיסור פעמיים בלבד. אך כיצד ניתן לחלק בין המקורות ומהי תוספת הביאור שמתקבלת מלימוד שני המקורות? הגר"א בפירושו 'אדרת אליהו' עמד על ההבדלים בין המקורות והבדיל ביניהם באופן הבא:

את כל הדבר תשמרו לעשות לא תסף – פירוש להוסיף על גופא דמצווה כמו על לולב וציצית לא יפחות מארבע ולא יוסיף על ארבע.

ומה שאמר בפרשת ואתחנן לא תוסיפו על הדבר ולא תגרעו ממנו דרשו שלא יוסיפו על תרי"ג מצוות.

דבריו מצביעים על כך שיש במצוות בל תוסיף ובל תגרע שני חלקים:

26. גם רש"ר הירש כתב כעין זאת: "הסבר זה של תכלית איסור 'לא תסף' מקפל בתוכו רמז: המוסיף על המצוות מתוך הזהירות והדאגה לקיים את מצוות ה' על דיוקן איננו עובר על האיסור הזה, אלא הוא מקיים את מצות ה"שמירה" על המצוות, שנצטוינו עליה כאן וכן במקומות אחרים."

א. איסור להוסיף על סך המצוות.
 ב. איסור לשנות את עצם המצווה, את גוף המצווה, לשנות את פרטיה ותוכנה.
 ואם ישאל השואל מהיכן מסיק הגר"א שכך היא חלוקת הדברים? על כך השיב ודייק הגר"א:²⁷

כי בתחלה אמר שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות ועל זה אמר לא תספו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם לעשות. ובפרשה זו אמר את כל הדבר דרשו רז"ל שבאותה מצוה גופא לא תוסיפו ולא תגרעו.

האבחנה שיצר הגר"א מדויקת להפליא: "לא תוסיפו על הדבר" - מתייחס לסך המצוות, למניין המצוות. זאת מכיוון שבמקור [א] אמר תחילה: "שמע אל החוקים ואל המשפטים". לא כך הם פני הדברים במקור [ב]. כאן נאמר "את כל הדבר" ואפשר לייחס זאת למצווה מסוימת.²⁸ היינו, עומד אני לצוות אותך מצווה מסוימת היום. אל תתיימר לערוך בה שינויים, תוספת או גירעון בפרטיה, אלא שמור את המצווה כפי שניתנה.

דומני שניתן להצביע על אבחנה נוספת בין המקורות: במקור [א] "ועתה ישראל" - זוהי פניה אל כל ישראל ובכללה אל מורי ההוראה לא תוסיפו.²⁹ מה שאין כן במקור [ב]: "את כל הדבר... לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו". זוהי פניה בלשון יחיד אל האדם שעשוי להתחכם ולומר אעשה את המצווה באופן אחר, אשנה את פרטיה כגון חמשה טוטפות בתפילין, חמישה מינים בלולב, ארבע ברכות

27. ההדגשות שלי.

28. אם כי יש מקום לחלוק ולומר שגם את המילים "את כל הדבר" יש לייחס לכלל המצוות. כל הדבר אשר אנכי מצוה היום, היינו כל המצוות (המילה "הדבר" היא דבר ה', מעין 'שם קיבוצי'). ראו למשל את דברי הרמב"ן דברים ל, יא. שם חילק הרמב"ן בין הופעותיה של המילה 'המצווה' שאכן משתמעות על כל התורה, לעומת 'המצווה הזאת' שהיא מצווה מסוימת ובמקרה הזה, מצוות התשובה. והנה לשונו: "וטעם 'כי המצווה הזאת' על כל התורה כולה. והנכון, כי על כל התורה יאמר (לעיל ח א) 'כל המצווה אשר אנכי מצוה היום' אבל 'המצווה הזאת' על התשובה הנזכרת".

29. ראו אצל בעל הכתב והקבלה: "והנה בפרשת ראו אמר לא תוסיף ולא תגרע בלשון יחיד, וכאן אמר בלשון רבים, נראו לי דכאן האזהרה על הבית דין הגדול שבירושלים, אף שהם עיקר עמודי הוראו ומהם חק ומשפט יוצא לכל ישראל, ועליהן אמרה תורה, עפ"י התורה אשר יורוך".

בברכת כהנים.³⁰ לפיכך יש צורך בשתי אזהרות שונות, כל אחת מהן מופנית אל ציבור אחר.

ואכן כך אנו למדים מדברי הרמב"ם (ממרים ב, ט):

הואיל ויש לבית דין לגזור ולאסור דבר המותר ויעמוד איסורו לדורות וכן יש להן להתיר איסורי תורה לפי שעה מהו זה שהזהירה תורה לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו, שלא להוסיף על דברי תורה ולא לגרוע מהן ולקבוע הדבר לעולם בדבר שהוא מן התורה בין בתורה שבכתב בין בתורה שבעל פה, כיצד הרי כתוב בתורה לא תבשל גדי בחלב אמו מפי השמועה למדו שזה הכתוב אסר לבשל ולאכול בשר בחלב, בין בשר בהמה בין בשר חיה אבל בשר העוף מותר בחלב מן התורה, אם יבוא בית דין ויתיר בשר חיה בחלב הרי זה גורע, ואם יאסור בשר העוף ויאמר שהוא בכלל הגדי והוא אסור מן התורה הרי זה מוסיף.³¹

אם יורו בית דין שעוף בחלב הוא איסור דאורייתא נמצאו מוסיפים על מצוות התורה.³² זוהי אזהרה שמוטלת על חכמי ישראל. העובדה שהרמב"ם קבע הלכה

30. יש לדון בשאלה מה ראה רש"י להדגים בשני המקורות דוגמאות של בל תוסיף. ואם אכן ראו צורך, מדוע גיוון ושינה את הדוגמאות. במקור [א] הדגים רש"י: חמש פרשיות בתפילין, חמשת מינין בלולב, וחמש ציציות ואילו במקור [ב]: "חמשה טוטפות בתפילין, חמישה מינים בלולב, ארבע ברכות בברכת כהנים". דברי רש"י אלה מתבססים על הבבלי ראש השנה כח ע"ב: "מתלב רב שמן בר אבא: מנין לכהן שעולה לדוכן, שלא יאמר: הואיל ונתנה לי תורה רשות לברך את ישראל - אוסיף ברכה אחת משלי, כגון ה' אלהי אבותכם יסף עליכם - תלמוד לומר לא תספו על הדבר". ראו בהקשר זה גם במדרש ספרי פרשת ראו פסקא פב: "מנין שאין מוסיפים על הלולב ועל הציצית, תלמוד לומר: 'לא תסף עליו' ומנין שאין פוחתין מהם, תלמוד לומר: 'ולא תגרע ממנו'". אך אין מקומו של דיון זה במסגרת המאמר ויש להקדיש לכך דיון נפרד בשאלה היכן מציב רש"י את פירושו לעניין מסוים ומדוע משנה את הדוגמאות שמביא בשני מקורות שונים.

31. ראו הערתו של בעל ערוך השולחן בחיבורו: ערוך השולחן העתיד, הלכות ממרים סימן סו סעיף ב: "ולשון הכתוב משמע נמי כן, דכתיב: לא תוסיפו ולא תגרעו אשר אנכי מצוה אתכם, כלומר שלא תאמרו אשר אנכי בתורת צויתי אתכם זאת".

32. ראו רד"צ הופמן בפירושו למקור [א]: "לא תוסיפו. כאן פירושו, שאסור להוסיף מצוה חדשה על מצוות התורה, וכן לא תגרעו, שאסור לבטל שום מצוה מן התורה... לדברי הרמב"ם מביע איסור זה אזהרה לבית הדין הגדול, שלא יציגו את גזירותיהם ותקנותיהם בתור מצוה מן התורה". גם רש"ר הירש בפירושו לדברים התנסח באופן דומה: "הם (חכמי ישראל) מוזהרים כאן שלא ידונו את התקנות ואת הגזרות האלה כחלקים של התורה הנוהגים מדאורייתא - כ"תוספת" לתורת ה', אלא חובה עליהם להבהיר שמצוות אלה נוהגות מדרבנן, וכל עצמן אינן אלא סייגים הבאים להגן על התורה. חכמינו ז"ל

זו בהלכות ממרים מלמדת שהאיסור הוא בראש ובראשונה לא להוסיף על מניין המצוות ואיסור זה מוטל על בית דין, על חכמי ישראל. לעומת זאת, את האיסור המוטל על כל יחיד, איסור לשנות את גוף המצווה ותוכנה, הביא הרמב"ם בהלכות יסודי התורה³³ וזה לשונו:

דבר ברור ומפורש בתורה שהיא מצוה עומדת לעולם ולעולמי עולמים אין לה לא שינוי ולא גרעון ולא תוספת שנאמר את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אותו תשמרון לעשות לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו ונאמר והנגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת, הא למדת שכל דברי תורה מצווין אנו לעשותן עד עולם, וכן הוא אומר חוקת עולם לדורותיכם, ונאמר לא בשמים היא.

ד. השאלה המהותית

נחתום את עיונינו זה בשאלה העקרונית והמהותית: מה הפגם בתוספת? מדוע אומרים אנו: "כל המוסיף גורע", ואין אומרים: "כל המוסיף מוסיפין לו מן השמים"?

מן המפורסמים הם דבריו של הרמח"ל בביאור מידת החסידות:

הנה שורש החסידות הוא מה שאמרו ז"ל אשרי אדם שעמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו. והעניין הוא כי הנה המצוות המוטלות על כל ישראל כבר ידועות הן וחובתן ידועה עד היכן היא מגעת.

אמנם מי שאוהב את הבורא יתברך שמו אהבה אמיתית לא ישתדל ויכוון לפטור עצמו במה שכבר מפורסם על כל ישראל בכלל אלא יקרה לו כמו שיקרה אל בן אוהב אביו.

שאלו יגלה אביו את דעתו גילוי מעט שהוא חפץ בדבר מן הדברים כבר ירבה הבן בדבר ההוא או במעשה ההוא כל מה שיוכל ... כללו של דבר בין כל מי שהאהבה ביניהם עזה באמת שלא יאמר לא נצטוויתי יותר די לי במה שנצטוויתי בפרוש אלא ממה שנצטווה יידון על דעת המצווה וישתדל לעשות לו כל מה שיוכל לדון שיהא לו לנחת. והנה כמקרה הזה יקרה למי שאוהב את בוראו אהבה נאמנת.. ותהיינה לו

קיימו את האזהרה הזאת במסורותיהם ובביאוריהם והבדילו בזהירות יתרה בין דאורייתא ובין דרבנן".

33. פרק ט הלכה א. אמנם גם שם מדבר הרמב"ם על כך שאין נביא רשאי לחדש וכן על האיסור לשמוע לאדם שיאמר שה' שלחו להוסיף או לגרוע מצווה. אך האיסור מוטל על כל אחד מישראל והוא מצווה שלא להוסיף או לגרוע וכן שלא לשמוע אל דברי הנביא ההוא.

המצוות אשר צווים גלוי ומפורסם, לגילוי דעת לבד.. ואז לא יאמר די לי במה שאמור בפרוש או אאסור עצמי במה שמוטל עלי.

נאמר אם כן אף אנו באותה לשון. אם אדם אוהב את בוראו, מדוע לא יוסיף על מצוותיו. האם שומה עליו לעשות רק את מה שהוטל עליו? הרי גילוי של אהבה כלפי הבורא יכול לבוא לידי ביטוי בתוספת על מצוותיו. רמח"ל משתמש במילים: "ותהינה לו המצוות אשר צווים גלוי ומפורסם, לגילוי דעת לבד". היינו יש מקום להרחבה, לתוספת, להשקעה נוספת!

רבי יצחק אברבנאל בפירושו למקור [א] התייחס לעניין ותורף דבריו הוא שהמקור האלוקי של המצוות הוא שהופך אותן להיות שלמות ומזוקקות:

אחר שמשה רבינו עליו השלום ברצותו לבאר את התורה ואת המצוות... התחיל עתה לדבר מהמצוות ושלמותם וענשם באמרו ועתה ישראל שמע אל החקים. ולפי שאמר אשר אנכי מלמד אתכם. אמר אליהם שלא יחשבו שהמצוות ההם אשר ילמדם הם אנושיות מדעתו ולכן כל חכם לב יגבר בלבו להוסיף עליהם או לגרוע. וזהו לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו. ונתן הסבה בזה לשמור את מצוות ה' אלהיכם. רוצה לומר שהמצוות הן אלוהיות שהן מה' עם היותו עליו השלום, הוא השליח בהן. והביא ראייה בדבר מענין בעל פעור שראו בעיניהם והוא שכל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו השם יתברך.

מדבריו למדים אנו ששלמות המצוות, בחינת תורת ה' תמימה משיבת נפש, היא המסר החשוב שהביא משה בנאומו לעם. אין המצוות מעשה אנושי, והמכתב – מכתב אלקים הוא! אם כך אל תוסיף ואל תגרע. כל שינוי שתעשה במצווה יפגום אותה.³⁴

34. ברוח זו פירש רבינו בחיי למקור [א]: "יזהיר שלא יתחכם האדם על המצוות לומר: אוסיף על מה שצוה השם יתברך, ויחשוב כי התוספת הזו תהיה עבודה לשם יתברך, לכך אמר: לא תוסיפו, כי התורה שלמה אינה צריכה תוספת ומגרעת, וכל המוסיף בה גורע". כעין זאת גם בפירוש מלבי"ם למקור [א]: "הדבר השלם הוא לא יקבל לא תוספת ולא מגרעת כמו גוף הבע"ח לא יקרא תמים רק אם אין בו לא חסרון ולא יתרת ואם לאו מום בו, וכן מצוות ה' בין התורה בכללה ובין כל מצוה ומצוה בפ"ע אין להוסיף עליה ולא לגרוע ממנה דבר... ומפרש הטעם לשמור את מצוות ה' אלהיכם אחר שהם מצוות ה' השלם בתכלית השלמות א"א להוסיף ולגרוע בהם". מן הראוי לצרף לכאן גם את דברי ריה"ל בכוזרי מאמר ג, כג: "אולם כבר אמרתי כי אין להתקרב אל האלוה כי אם על ידי מצוות האלוה בעצמן כי הוא יתברך לבדו יודע שעורן... וזמנן ומקומן וכל הקשור בחיובים האלה אשר רק בהשלמת כלם ירצה האדם לפני האלוה וידבק בעניין האלוקי כמו שהיה הדבר במעשה המשכן אשר בכל אחת ממלאכותיו (ויעש בצלאל את הארן ויעש כפרת ויעש

בשני מקומות מצאתי התייחסות של רש"ר הירש למצווה זו ובשניהם התנבא בלשון דומה, בפירושו למקור [א]:

כל מצווה שניתנה לנו מאת ה' תתקיים על ידינו בשלמותה. אל נהג בה בשרירות לב סובייקטיבית על ידי שנוסיף עליה או נגרע ממנה, אלא נקיים אותה כנתינתה. מצוות כאלה ויוצא בהן הן מאמר דבר ה' אלינו. כל המוסיף עליהן או גורע מהן, מזייף את דבר ה', מכניס סברה אנושית לאמת של מחשבות ה' הנצחיות, ומוריד את המצוות שה' יסד לדרגת שטחיות של חיצוניות אנושית.

וביתר תקיפות כתב זאת בפירושו למקור [ב]:

אל תמציא לך דרכים חדשות של עבודת הא-ל, אל תבקש להתרצות לאלקיך בדרכים שונות מאלו שנקבעו על ידו. רק אם תעשה בנאמנות את מה שהוא ציווה תביע את הכניעה שהוא מצפה לה ממך. הוא הטיל עליך מצוות והורה לך כיצד לקיים אותן ומצוות אלו ודרכי קיומן מבטאות את רצונו. כדרך שאין בהן פרי מחשבות לבך אלא הן תכתיב אלקיך, כך אסור לך לתקן אותן להוסיף עליהן או לגרוע מהן. עם כל תוספת או מגרעת הן תחדלנה להיות תכתיב אלקיך.³⁵ זאת ועוד, יכול המוסיף לומר לעצמו: אוסיף ומה בכך, הרי עושה אני את הדברים לשם שמים, אין זה לשם עצמי. על כך נאמר: לא תוסיפו ולא תגרעו. התורה ניתנה שלמה, טהורה וברה.³⁶

טרם שנחתום עיונינו יש מקום לחדד את השאלה. בהקשר הזה, מפתיעים הם דבריו של בעל הכלי יקר (בפירושו למקור [א]). אני הצגתי את הדברים כך שהתמיהה דווקא על בל תוסיף. אולם, לדעתו דווקא הציווי "לא תוסיפו" הוא הציווי הנצרך והמובן, ולא "ולא תגרעו" - הרי האדם מוזהר ועומד לקיים את מצוות ה', והאם יעלה על לב לגרוע ממצוות ה'? מדוע יש צורך לצוות שלא לגרוע, הרי אין בכלל מנה מאתים! וכך דבריו:

יריעות) נאמר כאשר צוה ה' את משה רצונו לומר בלא תוספת ובלא מגרעת אם כי אין בכל המלאכות ההן אף אחת שתהיה מחיבת לפי שכלנו וסברתנו...". ויש לצרף לכאן את שכתב רבי יהודה הלוי במקום אחר (מאמר ג, נג): "ומי זה אשר יוכל לשער המעשים עד שיחול בהם הענין האלהי כי אם האלהים לבדו".

35. ניכר שרש"ר הירש מכוון את תוכחתו כלפי מהרסי הדת ורוח ההשכלה שנשבה בתקופתו.

36. ראו רש"ר הירש למקור [א]: "לשמר את - מצות ה' וגו'. השמירה הזהירה על מידת "לא פחות ולא יותר" תביא לידי כך שמצוות ה' תתקיימנה בשלמותן ובטהרתן".

בשלמא לא תוסיפו שפיר קאמר כי סלקא דעתך אמינא שיש בכלל מאתים מנה אבל לא תגרעו למה לי כי הגורע אחת מכל מצוות ה' כבר הוא מצווה ועומד שלא לגרוע אפילו אחת מכל המצוות.

ובחיבורינו עוללות אפרים מאמר שפ"ה פירשנו שלא תגרעו אינו ציווי אלא פירוש דוגמת שאמרו חז"ל (ברכות כט ב) לא תרוי ולא תחטא, כי לא תחטא אינו ציווי כי פשוט הוא אלא פירושו לא תרוי כדי שלא תחטא, כך פירוש לא תוסיפו ואז ממילא לא תגרעו הא כל המוסיף גורע כי מאן דעביד הא נפיל בהא והוא כמו נתינת טעם על לא תוסיפו ושם הארכנו.

לדעת בעל הכלי יקר אין לפנינו שני ציוויים אלא ציווי אחד בלבד, איסור בל תוסיף. זוהי סיבה ותוצאה – אל תוסיף כדי שלא תגרע, "אל תרוי כדי שלא תחטא"³⁷.

כשאדם מוסיף על מצוות התורה ומשנה את פרטיה, אין אומרים לו: "כל המוסיף מוסיפין לו מן השמים", אלא "כל המוסיף גורע". דע שכאשר אתה מוסיף תוצאת הדברים היא גירעון.³⁸ הרעיון שמובע כאן הוא שתוספת הרי היא שינוי. כאשר אדם מרשה לעצמו להוסיף, הוא משנה את המצווה ובאותה מידה שירשה לעצמו להוסיף, עלול הוא גם לגרוע שכן אין הוא רואה מעתה את המצווה כדבר מושלם ומוגדר אלא כהדרכה כללית. אם יבוא אדם להוסיף במקום זה או אחר, יבוא גם לגרוע במקום שאין לגרוע.

37. רמב"ם בספר המצוות אכן מנה שתי מצוות נפרדות. כך במצוות לא תעשה שיג: "שהזהירנו מהוסיף בתורה לא בכתוב ולא במקובל והוא אמרו יתעלה לא תוסף עליו. ובבאור אמרו במקומות עובר על כל תוסיף, עברת על כל תוסיף". ומצווה נוספת מצווה לא תעשה שי"ד: "היא שהזהירנו מגרוע מהתורה לא מן הכתוב ולא מן המקובל והוא אמרו ולא תגרע ממנו... אמרו גם כן נמצא עובר על כל תגרע, והלא עברת על כל תגרע". כך גם בספר החינוך מצווה תנד: "שלא להוסיף על מצוות התורה שנמנענו שלא נוסיף בתורה שבכתב ולא בתורה שבעל פה, ועל זה נאמר לא תוסף עליו". ומצווה נוספת תנ"ה: לא לגרוע ממצוות התורה שנמנענו שלא לגרוע דבר ממה שחייבתנו תורתנו השלמה, ועל זה נאמר ולא תגרע ממנו".

38. ראו אצל רבי יוסף בכור שור בפירושו למקור [א]: כי אם לא תוסיפו – לא תגרעו. אבל אם תוסיפו – תגרעו, וכל המוסיף גורע".

סיכום

מאמר זה עסק בהופעתה של מצוות בל תוסיף ובל תגרע בשני מקורות בספר דברים. העיון העלה שהקשר בו מופיעות המצוות מלמד על היקפן ועל מהותן. כמו כן, מסתבר שיש שראו מצווה אחת בלבד והיא בל תוסיף. לשיטתם יש לומר שאין איסור בל תגרע אלא שזוהי תוצאה של התוספת. לא כך בדברי הרמב"ם, בעל החינוך ואחרים. הם מנו שתי מצוות נפרדות. חז"ל רמזו לקלוקל אשר יש בתוספת בכך שאמרו כל המוסיף גורע. אם בא האדם לשנות ולעוות את מצוות התורה אין אומרים לו: "כל המוסיף - מוסיפין לו", אלא "כל המוסיף - גורע".